

Emek Yıldırım: Doğu Karadeniz Taşralılığı

Posted on 15/06/2019

Bir süredir memlekete hakim olan ruhun taşralılığından ve merkezin de taşralaştığından daha sıklıkla bahsedilir oldu. Oysaki Türk siyasal kültürünü belirleyen temel dinamiklerden de biri olan, merkez ve taşra arasındaki gerilim hayli zamandır süregelen bir tartışmadır aynı zamanda. Osmanlı'nın son dönemlerinden yavaş yavaş başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ivme kazanan Batılılaşma, aydınlanma ve modernleşme çabalarının yarattığı başta merkezde olmak üzere vuku bulan ve taşraya da dayatılmaya çalışılan "medeniyet" dönüşümleri ise bu hususa yeni bir yön katmıştır. Merkezdeki nüfusun görece rahatlıkla benimsediği bu "medeniyet" dönüşümü; Batılı kıyafetler giymek, Fransızca/Almanca konuşmak, klasik müzik dinlemek, operaya, baleye ve tiyatroya gitmek[2], masada yemek yemek ve çatal-bıçak kullanmak, sanat ve bilim ile haşır neşir olmak, dinî kuralları/kaidelerle gelenekleri/törelere küçümseyerek reddetmek/yerine getirmemek, kadınların ve erkeklerin aralarındaki ilişkinin daha rahat, daha esnek olması gibi tezahürlere sahiptir. Fakat taşradaki nüfusun çoğunluğu ise bu dönüşümü içselleştirmek bir yana, yıllarca bu durumu ciddi bir karşı koyuşla karşılamıştır. Çünkü Anadolu coğrafyasında yaşayan nüfusun büyük bir kısmı bu dönüşüme zaten yabancı değildir. Filhakika, aynı coğrafyada yan yana yaşadığı gayrimüslim cemaatten gayet iyi biliyordu bu yaşam biçimini. Hem devletin hem de taşradaki nüfusun içinde bulunduğu totolojik dilemma ise; bir yandan Batılı ve "modern" yaşam tarzını insanlara dayatılırken, diğer yandan bu yaşam tarzına zaten sahip olan gayrimüslimlerin ya asimile edilerek Türkleştirilmeye/Müslümanlaştırılmaya/Sünnileştirmeye çalışılması ya da yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmeye zorlanmaları idi. Modernleşme ve Batılılaşmanın yanı sıra sanat/zanaat, ticaret ve bilimle iştigal etmenin, Anadolu topraklarına has başka bir alameti farikası da vardır. Kuşkusuz bu coğrafyanın hemen hemen her noktasında geçmişte o bölgede yaşayan gayrimüslimlere dair bireysel ve/veya toplumsal bir bellek mevcuttur; her

ne kadar yok sayılsa ya da dillendirilmese de.

Bu hususa verilebilecek en iyi örneklerden biri bir zamanlar çokkültürlü bir yapıya sahip olan Doğu Karadeniz'dir. Bölgede mevcut otokton halkların çeşitliliğinden bugüne çok fazla bir sosyokültürel birikim kalmamış olsa da, şüphesiz ki buraları terk eden halklar toplumsal hafızanın kıyısında köşesinde ya da yaşanan yerlerde kalan mekânlarla ve imgeleriyle varlıklarını sürdürmektedirler. Belki de, bölgedeki bu mevcudiyetin bugüne kalan en önemli tanıklardan biri Ayasofya Kilisesi'dir. Türkiye'de toplam 7 tane Ayasofya Kilisesi vardır ve biri de Trabzon'dadır. Trabzon'daki dahil olmak üzere, hepsi zaman içinde camiye çevrilmiş fakat bugün aktif olarak 5 tanesi cami olarak kullanılmaktadır. Lakin, esas ilginç olan, bir anlatıya göre bir şehrin Ayasofya olabilmesi için bu şehirde 365 tane kilise olması gerektiğidir: Her gün birinde ayin yapılacak bir biçimde kurulan plana göre, bir şehre Ayasofya Kilisesi'nin yapılmasının şartı budur. Bu bağlamda, Ayasofya Kiliselerinin camiye çevrilmesi için yürütülen tartışmaların niçin bu kadar inatla sürdürüldüğü daha sarıh bir biçimde anlaşılabilir. Çünkü bu kiliselerin varlığı, geçmişte kalmış seslerin bugüne ulaşan nefesidir. Burada kalanların, gidenlerin hatıralarına dair unutmak istediklerinin vücut bulmuş halidir bu yapılar. Ayrıca, yine bu duruma örnek olarak:

Kafato'nun amcası, [zamanında Trabzon'a] opera binası yaptırmıştı. İlerleyen yıllarda Sümer Sineması adı altında hizmet veren bu harika bina, maalesef 1958 yılında iki hafta içerisinde dönemin belediye başkanı tarafından yıkılmıştı. Kentin en güzel tarihî binalarından biri olan Kemer kaya sahilindeki St. George Kilisesi ile birlikte yok edilmişti. [...] Şimdilerde Trabzon müzesi olan Kostaki Konağı'nda, Trabzon'un insanı olan Kabayani ve Kostaki yemeğe papyonlu oturur, akşam yemeklerini genelde arkadaşlarıyla, aileleriyle beraber müzik eşliğinde yerleşmiş. Trabzon'un o dönemde nüfusu az ama kültürü yüksek seviyedeydi. Gayrimüslim aileler kentten uzaklaştıkça, kentimizin kültür yapılanması da değişti.[3]

Bir diğer taraftan, Türk, Müslüman ve Sünni olmanın meydana getirdiği sacayağının üzerine kurulan ulus-devletin inşası sürecinden kazasız belasız çıkmışların puslu geçmişe dair hayal

meyal hatırladıklarını yok sayma çabasıdır tüm bu tartışmalar da. Keza, ulus-devletin inşa sürecinde devletin ihtiyaç duyduğu -Leviathan için gerekli olan- ruh ve kan da bu bölgede bulunmuştur. Böylece, bölge halkı cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hem devletin üst düzey bürokratik kadrolarında yer bulmuş hem de gayrimüslimlerden geriye kalan zanaat ve ticaret alanını -milli ekonomi yaratma şiarını benimseyen devletin desteği ile- doldurmuşlardır. Devletin yargı, yürütme, silahlı kuvvetler, emniyet ve istihbarat birimleri gibi çeşitli bürokratik kadrolarında üst düzey görevlerin yanı sıra siyasal ve ekonomik yaşamın önde gelen birçok ismi bu bölgeden çıkmıştır. Özellikle Rize ve Trabzon'da; hemen hemen her ailede bir hâkim, savcı, üst düzey asker, üst düzey emniyet çalışanı, akademisyen, müteahhit, tüccar, politikacı muhakkak mevcuttur. Fakat, bu kesim, geçmişte bölgedeki gayrimüslim cemaatin ekonomik zenginliğine ve siyasal gücüne kavuşmuş olsa da, bölgenin gayrimüslim burjuvazinin sosyal sermayesinin ve kültürel birikiminin yanına dahi yaklaşmamıştır.[4] Kent ile köy arasında arafta kalakalmışlık hali olan taşralılık, bu kesimin on yıllardır üzerinden bir türlü atamadığı -belki de atmakta istemediği- ama içinde rahat da ettiği bir kıyafet gibidir. Bir yandan artık köye dönemeyecek biçimde sistem ile entegre olmuş fakat diğer yandan da geçmişte bölgedeki gayrimüslim cemaatten bildiği hal, tavır ve alışkanlıkları gereğince yerine getir(e)memesinden dolayı kentlileşememektedir de, Doğu Karadeniz. İşte tam da bundan dolayı taşralıdır Doğu Karadeniz ve kapının kapandığı taraftan açmadığı sürece bu halinden de kurtulamayacaktır.

Başka bir deyişle, köyden/kırsaldan getirilen gelenek, görenek ve törelerin muhafazası ile devletle ve mevcut sistemle girilen yakın ilişki üzerinden yükselen bir muhafazakârlık, milliyetçilik ve devletçilik halinin hakim olduğu Doğu Karadeniz coğrafyasında bu olgular geçmişte bu bölgede yaşayan otokton gayrimüslim halklardan bağımsız düşünülemez. On yıllarca devlet tarafından "gâvur" damgası yiyip de hiçbir zaman makbul yurttaş sayılmayan ve yeri geldiğinde ya zorunlu göçle ya asimilasyonla ya da devlet şiddetinin farklı tezahürleriyle karşı karşıya kalmış olan gayrimüslimlerle aynı alışkanlıklara, yaşam tarzına sahip olmanın getireceği potansiyel sorunlar, bölge halkının modernleşmekten, kentleşmekten imtina etmesi için yeterli zemini oluşturmuştur. Aynı zamanda, kalanların

köklerine, köylerine, kırsala dair değerlerine daha çok bağlanmalarını ve bunları daha çok muhafaza etme, daha çok öne çıkarma gereğini doğurmuştur. Kalanların Türklüklerini ve Müslümanlıklarını bu kadar yoğun bir dille savunmaları ise yine bu ayrımın altını çizmek içindir. Bu sebeple de, bugün Doğu Karadeniz’de yaşayanların çoğunun payına -iyice entegre oldukları mevcut sistemin dışına itilmeyecekleri bir biçimde inşa edilmiş- muhafazakâr, milliyetçi, devletçi bir taşralılık hali düşmüştür.

Binaenaleyh, örneğin günümüzde Artvin’i gören birisi, bundan bir asır önce bu şehirde birer Avrupalı gibi giyinen ve yaşayan, piyano çalan, resim yapan, Fransızca konuşan insanların yaşadığına şaşırabilir. Ya da Trabzon Akçaabat’ın Osmanlı döneminde Girit’ten sonra gelen en büyük zeytin üreticisi olduğunu duymak, yıllardır bu bölgede yaşayan ya da bölgenin yerlisi olan insanları dahi şaşırtmış bir gerçektir.[5] Oysa yetmiş-seksen sene önceye kadar üzümün, kenevirin, zeytinin yetiştirildiği bu bölgede artık bu ürünleri görmek mümkün değildir. Bunların yerini ağırlıklı olarak Lazona’da[6] çay, Doğu Karadeniz’in diğer kısmında ise fındık ve az biraz da tütün almıştır. Özellikle kenevirden kumaş, üzümünden şarap, şıra, sirke ve pepeçura[7], zeytinden zeytinyağı elde eden bir halkın; nasıl işleyeceğini, nasıl kullanacağını, ne yapacağını bilmediği ve devletin -piyasasını da belirleyen bir rol ile- başlarda tek, bugünlerde ise esas alıcı olduğu çay için bu ürünlerden vazgeçmesi de oldukça ilginçtir. Bugün neredeyse belki de bölgenin en önemli geçim kaynağı olan tarım tek türlü olarak devam etmektedir: çay ve/veya fındık olmak üzere. Ayrıca, belirtmekte de fayda var ki çaydaki devlet tekeli bölge halkının ister istemez devletçi bir tutum içine girmesinin ekonomik zeminlerinden birine kaynaklık etmektedir. Yüzyıllar boyunca önemini korumuş olan limanlar ise artık çeşitli coğrafyalardan gelen tüccarlarının uğrak yeri olmaktan çıkıp sadece ülkenin iç kesimlerine gidecek malların yüklendiği birer aracı-mekân haline gelmiştir. Bölgeyi terk edenler ya da kalıp da belli bazı eski alışkanlıklarını toptan değiştirmek ve hatta unutmak zorunda kalanlar ile birlikte, bölgedeki birçok şeyin öyküsü de unutulup gitmiştir. Örneğin, Anadolu coğrafyasında telkâri ve kazaz üretimi yapılan en önemli iki yerden biri olan Trabzon’a bu zanaatın geliş sürecinin hikâyesi kayıptır. Ve yine aynı şekilde zeytinin Akdeniz kıyılarından Karadeniz sahiline gelişine ve bir zamanlar

bölgede yaygın bir biçimde üretilirken birden kayboluşuna dair hikâye de.[8]

Kaynak: birikimdergisi.com